

Skandinaviske fund af sceattas

Af Kirsten Bendixen

Da Brita Malmer i 1966 udgav sit store og omhyggelige værk: »Nordiska Mynt före år 1000«, havde hun ingen fund, der viste, at kort før den fundgruppe, hun så detaljeret redegør for: hedebymønterne, har andre mønter cirkuleret i Norden, nemlig de små merovingiske denarer og engelske og frisiske sceattas (1).

Med undtagelse af et par meget gamle strøfund af trienter, de sidste guldmønter fra folkevandringstiden, og en sceatta fra vikingebopladsen Hedeby Syd, er der ikke fundet mønter fra 600- og 700-tallet i Danmark før de begyndte at dukke op i udgravningerne i Dankirke fra 1965. På dette sted nær Ribe i det vestlige Jylland har Danmarks Nationalmuseum foretaget omfattende arkæologiske undersøgelser af en boplads fra Jernalderen. Her er mange fund, der viser, at landsbyen har været i handelskontakt med omverdenen som f.eks. glas, keramik, sølvbarrer og mønter. Mange af disse mønter er romerske denarer, men en lille gruppe er fra Merovingertiden (2).

Det er lidt af en sensation at sådanne mønter dukkede op, for de var aldrig før fundet i Skandinavien. Endnu mere bemærkelsesværdigt var det, at det viste sig at være indledningen til en hel serie af sceattasfund (3).

Fra gammelt dansk territorium med Vesterhavsoererne har vi i dag følgende mønter fra Merovingertid: tre gamle fund 1) En triens fra Dorestad slået af møntme-

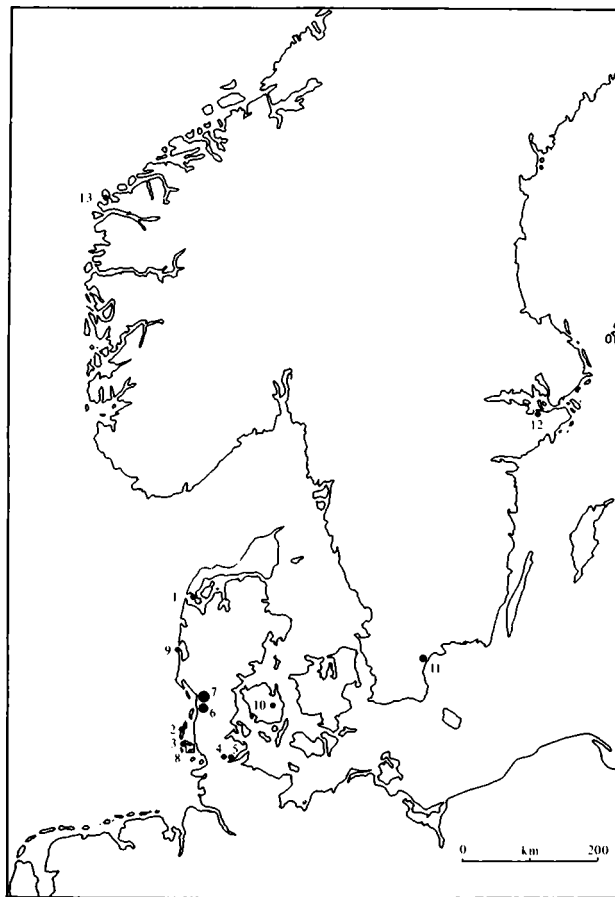
ster Madelinus, fundet ved en lokalitet kaldet *Gadegaard* i det nordvestlige Jylland ved Limfjordens udløb i Vesterhavet. 2) En ikke nærmere bestemt triens fra øen *Föhr*. 3) En triens af møntmester Ansoaldus, Maastricht fra øen *Föhr*. 4) Fra den vigtige by *Hedeby* (*Haithabu*, Slesvig) stammer en Wodan/monstermønt fundet indenfor byvolden i 1971 af en privatperson (endnu upubliceret). 5) Fra Hedeby Syd har vi en Wodan/monster-sceatta fra et hus, fundet i 1962.

6. *Dankirke* bopladsen gav 13 mønter af hvilke 3 er merovingiske. Den ene af disse er en triens af blegt guld og to er sølvdenarer (stempelens). Mønternes omskrifter fortæller os, at møntstedet var Dorestad og møntmesterens navn var Madelinus. To mønter er engelske, den ene BMC type 37 med to ansigter vendt mod en korsstav. På bagsiden har den fire fugle, der danner en hvirvel. Den anden (BMC type 27) har en fugl siddende på et kors på bagsiden, forsiden har et primitivt ansigt. Nogle forskere anbringer disse mønter i Kent, andre i Mercia. Af frisiske mønter blev der fundet en af »porcupine«-typen, der har sit navn efter den pindsvinelignende fremstilling på forsiden, og to Frisian runic. Runerne giver desværre ingen mening. Fem sceattas er af Wodan/monster typen med et stort ansigt omgivet af stråler på den ene side og en bagudseende drage på den anden.

7. En vigtig gruppe sceattas kom for dagens lys i

Ribe under udgravninger foretaget i årene 1973-75. Under arbejde med at finde vikingetidens Ribe blev en endnu ældre boplads opdaget, en by med udenlandske handelsforbindelser og mange aktiviteter som glasperlefabrikation, broncestøbning og kamskæring. På gulvene i værkstederne og blandt udsmidt affald og skarn fandt man en hel del mønter. Den ældste kunne med stort besvær identificeres som en senromersk broncemønt, da der var svage spor af et hoved med diadem og enkelte bogstaver. Resten af mønterne – 32 styk – er sceattas. Kun 2 sceatta-typer er repræsenteret i Ribematerialet: 25 Wodan/monster-mønter og 5 porcupines, 2 er ikke nærmere bestemmelige.

Wodan/monster typen med dens mange varianter anses i vore dage almindeligvis for at være præget i Frisland, men Michael Metcalf har i to artikler i 1984 og 1985 argumenteret for, at den skulle være dansk på grund af den store procentdel, den udgør af det danske fundmateriale (4). Selvom denne tanke naturligvis er uhyre tiltalende for en dansk sceatta-forsker, må man nok afvente flere fund, før man kan tilslutte sig den. Nogle af Ribe-mønterne er meget velbevarede, andre temmelig dårligt med stor grad af korrosion. Umiddelbart set det ud som om nogle er af meget ringe sølv (5). Vægtene på de bedste af stykkerne er omkring 1 gr., men mange har meget lave vægte på grund af kemiske forandringer, medens de har opholdt sig i jord eller på møddinger. De egner sig ikke til vægtanalyser. Der er ingen stempelidentitet mellem Ribe-stykker indbyrdes. Mange forskellige bitemp på mønternes bagside mellem dragens kæbe og ryg såsom kugler, kegler, vinkler og streger angiver, at udmøntningerne var store med mange stempler. Af porcupine mønter med den pindsvinelignende tegning på forsiden og efterligning af en romersk militærstandard på bagsiden var der kun få fra Ribe. På de to bedst

Fund af sceattas i Skandinavien

1. Gadegaard	8. Föhr (skattefund)
2. Sild	9. Holmsland klit
3. Föhr	10. Gudme
4. Hedeby syd	11. Yngsjö
5. Hedeby syd	12. Helgö
6. Dankirke	13. Ervik
7. Ribe	

bevarede kan man læse bogstaverne T O T, på de andre kan kun standardens linier ses.

8. Den største skat fra gammelt dansk territorium indeholdende sceattas og deniers dukkede op på øen *Föhr* i 1976, her var 77 mønter ialt. Disse vil blive publiceret af Gert Hatz, Hamburg (6). Mønterne ejes for en dels vedkommende af finderens, resten af museet på Gottorp Slot. Fundet er sammensat af mønttyper som kendes fra andre danske fund og typer som almindeligt forekommer i frisiske, engelske og franske skatte. Vi har en stor gruppe »porcupines« fra Frisland, også den variant, der kaldes »plumed bird« og anses for at være engelsk. De to engelske typer, som vi fandt i Dankirke: BMC 27 og 37, er repræsenterede. Af særlig interesse er nogle sene merovingiske mønter en type med et hexagram (Davids Stjerne), en *croix ancrée* fra Paris samt en mønt med to sammenflettede ovaler, almindeligvis placeret i Maastricht. Særlig vigtig er en mønt med navnet Milo, idet den anses for præget i Pippin den Lilles første regeringsår mellem 751 og 755, før Pippins møntreform. *Föhr*-skatten kan således dateres til midten af 700-tallet. Der er ingen Wodan/monster-mønter, hvad man umiddelbart ville have ventet (7).

For at være i stand til at anbringe de vigtige møntfund fra Dankirke, Ribe og *Föhr* i deres rette europæiske sammenhæng, måtte alt relevant materiale fra Nederlandene, England, Frankrig og Tyskland studeres. Størstedelen af mønterne er ikke publiceret, så det var nødvendigt at rejse fra museum til museum for at se på fundene. Kun på denne måde var det muligt at konstatere stempelidentitet og stempelvarianter m.m. (8).

Resultatet af disse studier er, at de danske fund indeholder ganske de samme typer som de vesteuropæiske skattefund og strøfund fra vigtige handelsplad-

ser. Mønter som var i omløb mellem 720 og 750 (9). Det var endog muligt at finde stempelidentitet mellem mønter fra Danmark og Nederlandene. Kun een variant fra Ribe, hvor der udfor Wodan-hovedets kinder er kegler i stedet for de sædvanlige kors i adskillige variationer, synes at være uden parallel i europæiske skatte.

For dateringen af det ældste Ribe har mønterne vist sig at være overordentlig nyttige. Ribe-projektmedarbejderne, det skulle studere det arkæologiske fundmateriale, begyndte med en datering et eller andet sted i 800-tallet, nogle som f.eks. Kristina Ambrosiani, som var ansvarlig for kammaterialet, foretrak en datering efter 900 på grund af ligheder med Birkamaterialet (10). De vesteuropæiske skattefunds vidnesbyrd var imidlertid så stærkt, at jeg var tvunget til at insistere på en datering af de ældste Ribelag til første del af 700-tallet. Det viste sig at mange af de arkæologiske genstande også udmærket kunne placeres i 700-tallet. Efter at numismatikken således havde ydet sit bidrag til dateringen blev den bekræftet af to naturvidenskabelige dateringer. En thermoluminescensanalyse af potteskår gav tidspunktet c. 725 for de ældre lag og en dendrokronologisk undersøgelse af noget træ fra en brønd gav resultatet 710 for det ældste lag (11).

Foruden at give os en rimelig sikker datering af Danmarks ældste handelsplads, er der endnu en vigtig ting, som Ribes sceattas kan fortælle os. De er ikke en nedgravet skat, men strøfund fra hele det udgravede område. Mønter må derfor have været i almindelig brug blandt folk, der boede i den ældste by. Det er meget sandsynligt at frisiske købmænd bragte deres mønter med sig til markedspladserne i Danmark og brugte dem dér, og på denne måde vænnedes danskerne til en begyndende møntøkonomi. Det er i denne forbindelse meget interessant at Danmarks ældste

Fig. 1-5. Nyfundne sceattas fra Danmark og Skåne. Fig. 1. Holmsland klit, Vestjylland. Wodan/monster. Fig. 2. Gudme II, Fyn. Pindsvin. Fig. 3-5. Yngsjö, Skåne. Wodan/monster. Alle mønter er i dobbelt størrelse.

mønt fra omkring 800 er en kopi af Wodan/monster sceatta'en, men på en tyndere og bredere blanket som de karolingiske mønter efter Karl den Stores møntreform (12).

I løbet af de sidste par år har heldet bragt os sceattas fra tre nye lokaliteter.

9. På Jyllands vestkyst nær byen Ringkøbing på den smalle landtange *Holmsland Klit*, har et ægtepar med levende interesse for arkæologi fundet mange mønter fra forskellige historiske perioder på stranden. Der er en romersk mønt, tidlige og senere middelalderstykker og mange svenske og hollandske fra 17. og 18. århundrede. Denne lokalitet må være blevet besøgt af sømænd over en meget lang periode. Blandt mønterne, der indsendtes til Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, var en Wodan/monster sceatta. Den er slemt medtaget af saltvand og sand, så alle finere detaljer er forsvundne, men der er ikke tvivl om identificeringen. Korsene ved Wodans kinder er ligearmede. Vægten er 0.44 gr. og stempelstillingen 90°. Efter konserveringen ser sceatta'en ud til at være af en rimelig god lødighed.

Det er ikke vanskeligt at forstå, at størstedelen af de danske sceattasfund stammer fra Jylland og vesterhavsøerne, hvor kontakten med friserne og med England var direkte og vigtig. De nyeste fund kommer imidlertid fra Fyn og fra Skåne, der var en dansk provins og først 1658 indkorporeredes i Sverige. I vikingetid og middelalder var det en egn af stor betydning for Danmark.

Hverken fra Fyn eller fra Skåne har man førhen fået sceattas. Men en forårsdag i 1983 dukkede den første op ved en fynsk lokalitet ved navn *Gudme*. Gudmeegnen er velkendt for arkæologer som den del af Danmark, der har givet os de største guldfund fra romersk og germansk jernalder. Nye undersøgelser med en me-

taldetektor på de samme marker har bragt mange genstande for dagens lys, heriblandt smukke guldbraceater, smykker som guldfingerringe og broncefibler, brudsølv, glasperler og et yndigt lille hestehoved fra en sølvbroche. Der var mange mønter, bl.a. en gruppe romerske denarer fra 2. årh. e.Kr., solidi fra 4. årh., arabiske dirhems fra 10. årh., og en Otto-Adelheidmønt fra omkring 1000 (13).

10. Den mest spændende mønt var dog en meget velbevaret og smuk porcupine-sceatta fra marken kaldet *Gudme II*.

Hvis man prøver at klassificere denne Gudme-porcupine i overensstemmelse med Michael Metcalfs hovedgruppe A-G vil man søge forgæves (14). Den har nogen lighed med D, men er en sjælden variant, meget nær to allerede kendte stykker fra England BMC 56 (fra den gamle samling før 1838) og en sceatta fundet i 1976 ved North Moreton (Oxford). På forsiden med »pindsvinet« ses bl.a. en ret stor ring, en trekant og nogle kugler. Hvis disse mønter holdes i en bestemt vinkel ligner de pindsvin i højere grad end nogen andre kendte stykker. I standarten på bagsiden er der atter en ret stor ring omgivet af fire kugler og med bogstaverne V I X A. Udenfor standarten er der et lille kors og andre tegn, der er vanskelige at beskrive. Vægten på BMC mønten er 1.17 gr. medens North Moreton stykket vejer 1.1 gr. Gudme II er på 1.05 gr. Det ser ud som om alle tre mønter har det samme standardstempel. »Porcupine«-stemplerne ligner meget hinanden, men Gudme II stykket er ikke så godt centreret på blanketten. Noget af randens præg mangler, og det gør det vanskeligt at være helt sikker på stempelidentitet. Vi har nu en parallel fundet udenfor England, som ikke var tilgængelig, da Metcalf's »Twelve Notes« om sceattasfund blev skrevet. Metcalf placerer varianten sent i udmøntningsperioden c. 720-

c. 740 og i England. Stykket fra Fyn kan som løsfund ikke føje noget til dette.

For at skaffe materiale til sine studier af problemerne vedrørende produktion og marked for varerne, har Johan Callmar fra det arkæologiske Institut i Lund prøvet at undersøge og beskrive omgivelserne ved byen Åhus i det østlige Skåne tæt ved Helgeåen (15). Udgravninger afslørede bebyggelse og også markedspladser med værksteder. Glasperler blev fremstillet her med importeret glas som i Ribe, og der er mange spor af metalstøbning.

11. På en af de udgravede lokaliteter indenfor det store område, et sted nær Helgeåen kaldet *Yngsjö*, fremkom på et værkstedsområde tre særdeles smukt prægede og velbevarede Wodan/monster sceattas. To af dem blev fundet under udgravninger i sommeren 1981 ikke langt fra hinanden.

1. 1981, X 125 Y 136, stempelstilling 0°, vægt 0,95 gr.

2. 1981, X 128 Y 138, stempelstilling 0°, vægt 0,92 gr.

Metallets lødighed er blevet prøvet, der var kun et ringe sølvindhold. Mønterne havde henholdsvis et mørkt grønt og et mørkt brunt udseende. De to stykker er stempelens. På forsiden er de to små kors til højre og venstre for Wodans kinder forskellige. Korset til venstre har en lang arm krydset af en kort, medens der til højre er et næsten ligearmet kors med kugler for enderne. På bagsiden finder vi to kugler under dragens kæbe, et ret almindeligt bitegn, som forekommer på fire Ribemønter og i Hallumskatten.

Udgravningerne ved *Yngsjö* er fortsat, og i sommeren 1983 blev en tredje sceatta fundet et stykke fra de

andre to's findested. Det er en meget smuk mønt med en fin sølvglans efter konserveringen.

3. 1983, X 138 Y 150:2, stempelstilling 0°, vægt 1,11 gr.

Nr. 3 er slået med andre stempler end 1 og 2. Bitegnet ved Wodans kinder er ret kortarmede og der er en kugle over hovedet. Dragen har en L-formet linie, der rører kæben, på den horisontale arm til højre er der en kugle. Det samme bitegn forekommer på Dankirke nr. 51, Ribe 2 og Ribe 17. *Yngsjö* 3's bagsidestempel er det samme som er anvendt til Ribe 2. Forsiderne ligner overordentlig meget hinanden uden dog at være identiske.

Det er sagt før og det gælder stadig, at man ikke kan bygge en handelsvej på to eller tre mønter, men hvis man betragter de nye skandinaviske sceattasfund, er det meget fristende at se dem som vidnesbyrd om ikke mindre end to handelsruter. Der er vestvejen langs Jyllands kyst, hvor Holmsland Klitmønten (nr. 9) passer nydeligt ind halvvejs mellem Ribe og Gadegaard ved Limfjorden. Den anden handelsvej østpå fra Hedeby til Helgö og Birka har mange arkæologiske vidnesbyrd at bygge på, men her er også de nye *Yngsjö* mønter vigtige, idet de stammer fra en egn, som handelsvejen må have passeret ret nær. Skibe der sejlede til Helgö og Birka kan have stoppet i det østlige Skåne for at tage føde og vand ombord. Fundene af for eksempel glas viser, at lokale folk handlede med skibene.

Den eneste sceatta, der indtil nu er fundet på territorium, der altid har været svensk er 12. en porcupinesceatta fra *Helgö*, en af de fjerneste skandinaviske handelspladser på østvejen. Mønten, der blev fundet i

1974 bærer en slående lighed med Dankirkes »pindsvin«, men de er ikke stempelens (16).

13. Fra *Norge* har vi også een 700-tals mønt med en lidt senere datering end de øvrige skandinaviske, slået omkring 750-58 for kong Eadberht og med navnet på York-ærkebispem Ecgberht. Mønten er et løsfund fra Ervik og så vidt vides den nordligst fundne sceatta. Denne mønt har dog ingen forbindelse med den møntgruppe der iøvrigt er behandlet her (17).

Hvis vi går c. 20 år tilbage i tiden var Danmark en hvid plet på kort, der viste fund af sceattas. Siden Dankirke 1965 er nordiske arkæologer blevet meget opmærksomme på muligheden af at finde disse små, beskedne mønter, som er så vigtige historiske kilder. At de skandinaviske fund ikke blot har lokal interesse, men er særdeles vigtige for europæisk forskning i emnet, fremgår klart af den allernyeste litteratur. Især fundene fra Ribe er væsentlige, men alle giver de bidrag til forståelse af periodens økonomiske historie. Vi kan nu opregne ikke færre end 130 sceattas og deniers fra gammelt dansk område, og vi ved at de cirkulerede i 700-tallets Skandinavien.

Noter

1. En oversigt over skandinaviske fund af sceattas har denne artikels forfatter bragt i foredragsform a) på den 9. internationale numismatiske kongres i Bern 1979, trykt i *Actes du 9ième Congres International de Numismatique* (Luxembourg 1982), b) på vikingekongressen på Isle of Man 1981 (utrykt) og c) på The Seventh Oxford Symposium on Coinage and Monetary History 1983, trykt i *BAR, British Series* 128, 1984 s. 151-157. Når emnet behandles her igen skyldes det, at en samlet oversigt ikke findes på tryk på dansk, og at vigtige nye fundstykker er kommet til, samt at en artikel i *Hikuin* må formodes at have større mulighed for at blive læst af skandinaviske læsere. Artiklen har stort set sam-

me opbygning som Oxfordforedraget. Litteraturen er bragt ajour til oktober 1984.

2. Kirsten Bendixen: The first Merovingian coin-treasure from Denmark, *Mediaeval Scandinavia* 7 (1974), s. 85-101.
3. For detaljer om fundene og relevant litteratur se: Kirsten Bendixen: Sceattas and other coin finds, *Ribe Excavations 1970-76* vol. 1. Sydjysk Universitets forlag, Esbjerg 1981. Med dansk resumé.
4. D. M. Metcalf: A note on Sceattas as a measure of international trade, and on the Earliest Danish Coinage. *BAR* 128, 1984, s. 159ff. samme: Danmarks ældste mønter, *NUM* nr. 1, 1985, s. 3-10.
5. Metalanalyser af møntmaterialet er endnu ikke foretaget.
6. Gert Hatz: Finds of English Medieval Coins in Schleswig-Holstein. *Studies in Numismatic Method presented to Philip Grierson*, Cambridge 1983, s. 205ff. Trods titlen omtales her alle jyske fund.
7. D. M. Metcalf fremsætter i sine nyeste artikler (se her note 4) den tanke, at fraværelsen af Wodan/monster-mønter i Föhrskatten viser, at den er fremmed og at Wodan/monster-mønterne er danske prægninger.
8. Se detaljer i *Ribe excavations*, 1. Et hjælpemiddel i kartoteksform er under opbygning. Arbejdet udføres af David Hill (kopier kan fås).
9. Mark Blackburn: A chronology for the sceattas, *BAR* 128, 1984, s. 165ff. Forfatteren søger her at datere en lang række skattefund tidligere end forskere i sceattas og deniers almindeligvis argumenterer for.
10. Kristina Ambrosiani: *Viking Age Combs, Comb-making and comb makers in the light of finds from Birka and Ribe*. *Stockholm Studies in Archaeology* 2, 1981. Kirsten Bendixen: Arkæologi og Numismatik. Anmeldelse af ovenstående bog i *NUM* 1982, s. 92.
11. V. Mejdahl m.fl.: Datering af keramik fra arkæologiske udgravninger ved hjælp af termoluminescens, *ÅNOH* 1979, København 1980. Her omtales også den dendrokronologiske datering, s. 146.
12. Gert Hatz: Zur Münzprägung in Haithabu. Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an Siedlungen im deutschen Küstengebiet, Band 2, *Acta humaniora*, Weinheim 1984, daterer s. 266 Hedebyefterligninger af Wodan/monster til c. 840-60.
13. Anne Kromann: En Magnentius solidus fra Gudme, *NUM* 1981, s. 38ff. samme: Recent Roman Coin Finds from Denmark

- a Supplement to Breitenstein and Balling, *NNÅ* 1983 (under udgivelse).
14. D. M. Metcalf: A stylistic analysis of the "porcupine" sceattas, *NC*⁷ 6, 1966 s. 179-205, samme: A hoard of "porcupine" sceattas, *ANSMN* 15, 1969, s. 101-18. samme: Twelve notes on sceatta finds, *BNJ* 46, 1976 s. 1-18.
15. Johan Callmer: Production site and market area. *Papers of the Archaeological Institute*, University of Lund 1981-1982, new series vol. 4. samme: Neufunde von Wodan-Monster-sceattas aus dem Ostseebereich. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 13, 1983, Heft 4, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz. samme: Frisiske sceattas i Östersjöområdet, *NNUM* 1984, s. 62-66. (De to sidste fremkommet efter at mit Oxford-manuskript var gået i trykken). Efter at nærværende manuskript var gået i trykken fremkom af samme: *Sceatta problems in the light of the finds from Åhus (Scripta Minora*, Lund 1984).
16. *Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum »Årsrapport«* 1974. *Helgöundersökningen*, Sunnöve Laurén, »Ett unikt myntfynd«, s. 64ff. Brita Malmer: De västerländska mynten från Helgö, Ekerø sn, Uppland, *NNUM* 1981, s. 6-7.
17. Kolbjørn Skaare: *Coins and Coinage in Viking Age Norway*, 1976, s. 158, find no. 118.

Forkortelser

- ANSMN** *American Numismatic Society. Museum Notes*. New York.
BAR *British Archaeological Reports*. Oxford.
BNJ *British Numismatic Journal*, London.
NC *Numismatic Chronicle*. London.
NNUM *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, København.
NNÅ *Nordisk Numismatisk Årsskrift*
ÅNOH *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, København.